

UDK/UDC: 908 (497.5 Vinodol)

Dr. sc. Stanko Antić Peverin

O IDENTITETU VINODOLA

ASOCIJACIJA VINODOL

U jednom razgovoru upitao sam stranog prijatelja, Poljaka, koji je stalan gost i dobar poznavalac vinodolskoga kraja, na što ga asocira riječ Vinodol kada se zimi nađe u toplini svoga doma. Malo je razmislio pa spremno odgovorio: "Budi u meni divna sjećanja na taj kraj, plavo more, namreškano valićima, koje prelijeću bijeli galebovi, čisto more na kojem je blaženstvo kupati se. Podsjeća me na purpurno nebo pri zalasku sunca negdje nad sjevernim predjelima Krka... na ugodna jutra pri izlasku sunca, koja sam proveo s prijateljem na ribarenju... na šetnje vinodolskom dolinom, koje su u meni privale saznanja na stare ljude koji su ovdje započeli život još prije nekoliko tisuća godina, kao i na dične vaše velikane Frankopane i Zrinske. Sjećam se vožnje kroz šumske predjele. Nezamislivo, u sat vremena kupao sam se i uživao u hladovini gorskog predjela, koji vaši ljudi zovu Lukovo. Tu sam se pak sjećao na vaše hrabre partizane, što sam usporedio sa sličnim junacima poljskog pokreta otpora. Gledajući s Vidikovca nad Bribirem vidio sam u svojoj mašti desetak tisuća godina koja su prohujala ovim krajem, od vremena kada je vinodolski kanal bio kopno do današnje prekrasne panorame, što se formira pred očima. Tu dolje, podno nas, dom je svjetskog slikarskog velikana J. J. Klovića, a još bliže ovdje poznatog biologa J. Pančića. Tamo dalje, na novljanskom brijegu rođeni su Mažuranići, a gore visoko nad morem, u ledeničkoj kuli, Šenoa je pisao *Kuginu kuću*. Gledajte dolje, prekrasne zidine starog Kaštela bibrirskog, ili tamo malo u desno ostatke nekadašnjeg Beograda, podalje još zanimljivi ostaci Driveničke gradine, niz dolinu zidine Podbadanja... pa još niže, u delti Dubračine drevni Ad Turres, koji je još prekriven talogom prošlosti, ali se nadam da će biti uskoro potpunije istražen. Podalje uz zapadnu obalu stari su cezarijanci odigrali jednu od najvećih svojih bitaka, a na posve suprotnoj, istočnoj strani pod zidinama starog Lopara odvijale su se brojne bitke..." Tako se raspričao moj prijatelj, kao da je u najmanju ruku pravi Vinodolac.

Doista, da se kojom zgodom čovjek nađe na Plasima ili negdje na pribrežnom dijelu Vinodola (kao što su to slikari M. Krušlin i M. C. Crnčić, kad su slikali triptih "Pogled s Plasa" - 1909., ili D. Hirc kad je pisao poznati putopis

”Hrvatsko primorje”, E. Lazsowsky, pišući također dobro poznati putopis ”Gorski Hrvatsko primorje” i mnogi drugi dolazeći na more), ili na otoku Krku, s njegove sjeveroistočne strane od Vrbnika do Šila i Klimna ili negdje podno Velebita, pred njim se stvori jedinstvena slika Vinodola, koja se može ukratko reći: more – zelenilo – kamen, što ima svoju povijest, od pradavnih vremena do danas.

IDENTITET¹ VINODOLA

Svaki entitet (recimo da je Vinodol entitet) povremeno postavlja pitanje: ”Što on jest?”, tj. preispituje svoja obilježja, promjene u njima i trendove očekivanih razvoja. Drugim riječima istražuje svoj identitet i uspoređuje ga s ostalim entitetima u svom okruženju.

Pojam Vinodol je složena struktura prepoznatljivih obilježja

- 1) ime Vinodol, tako se ne zove nijedan kraj, nigdje i nije nikada
- 2) geografska cjelina, koja je smještena između mora (Vinodolski kanal) i obronaka (vinodolsko gorje, Kapela), a čine ju a) flišna udolina u istočnom dijelu Kvarnerskog primorja, između Bakarskog zaljeva na sjeverozapadu i Novog Vinodolskog na jugoistoku, koja je vapnenačkim bilom odvojena od primorja, b) morski pojas (primorje, priobalje) koje se proteže uzduž (vinodolskog) kanala od Jadranova do Sibinja i c) gorski pojas sjeveroistočno od udoline
- 3) povijesna cjelina, koja se takvom predstavljala od pradavnih vremena, a vidljivi znaci koji opisuju tu cjelovitost predstavljaju između ostalih srednjovjekovni kašteli od Ledenica do Drivenika
- 4) gospodarska cjelina, u kojoj se geografske i povijesne raznolikosti nadopunjuju i kompletiraju kao izvanredan resurs, posebno za turizam
- 5) kulturno-etnička cjelina u kojoj žive Vinodolci, Kirci, pretežno Hrvati i katolici, prepoznatljivi po govoru (čakavština), tradiciji (narodno graditeljstvo, kultura kamena...), zanimanjima (nekad izvrsni majstori u kamenu i zidari) i običajima, te nekim karakternim obilježjima....

¹ Kod V. **Anića** (Rječnik hrvatskog jezika, str. 198.) čitamo: ”**identitet** 1) potpuno isto, odnos po kojem je u različitim okolnostima nešto jednako samo sebi, istovjetno sa samim sobom, 2) ukupnost činjenica koje služe da se jedna osoba razlikuje od bilo koje druge (ime i prezime, opis)” ili termin identičan ”isti, potpuno jednak, istovjetan”. B. **Klaić** (Rječnik stranih riječi, str. 565.) daje ovaj opis termina **identitet** ”lat. istovjetnost, podudaranje, izjednačivanje, potpuna jednakost, priznanje da netko ili nešto zaista jest ono čime se prikazuje (utvrditi nečiji identitet), da je netko zaista osoba o kojoj se radi; skup značajki koje neku osobu čine onom koja jest.”

Temeljna značajka, bitna odrednica identiteta kraja izrečena je u njegovom imenu, pa se u ovom slučaju takvom predstavlja riječ VINODOL. Ma kako izrekli ime ovog kraja (vinodolski kraj, vinodolska knežija, vinodolska podregija, crikveničko vinodolski kraj, vinodolska rivijera...) uvijek je ključna riječ – vinodol.

More i dolina vina dva su elementa sjedinjena u pojmu Vinodol, koji imaju zajedničku povijest. Ranijih stoljeća srednjeg vijeka riječ Vinodol odnosila se samo na udolinu, koja se u povijesnim spomenicima iz godine 1163. spominje kao "parochia Vales Vineariae", a u jednom kasnijem dokumentu kao "Valdevinum", što je prevedeno kao dolina vina, Vinodol. Izvjesno je da je nastao već ranije, te da pripada još Ilirima, a da su ga koristili i Rimljani, Grci, Bizanti, Istočni Goti, Ugari i drugi, te preuzeli i Hrvati. Međutim kasnije, osobito u vrijeme Frankopana i Zrinskih proširio se pojam Vinodol i na obalno područje, gdje su bili njihovi primorski posjedi. Tako već tisuću godina predstavlja jedinstvenu prirodnu i životnu zajednicu, najčešće pod imenom Vinodol, s nekoliko sinonima. Krajem 19. i kroz 20. stoljeće preimućstvo je prešlo na obalni pojas, povezano s razvojem turizma na primorju, ali u daljnjem toku, osobito zadnjih nekoliko desetljeća turizam se širi i na zaobalno područje, udolinu i pribrježje, te se u jedinstvenu cjelinu sjedinjuje čitav kraj, upravo onako kako je formirana spomenuta asocijacija.

Kad se definira identitet nekog entiteta uzimaju se u obzir ne samo razlike, ono što ga čini drugačijim od drugih, nego i sličnosti, ono što ga povezuje u neku drugu, veću, širu cjelinu. Tako se pojam Vinodol proširuje kao dio Kvarnera i Sjevernog (Gornjeg) Jadrana, dio hrvatskog dijela Jadrana i dio Hrvatske, a ona je pak dio Europe. Sve odlike ovih širih cjelina važe i za Vinodol, te ih ne treba ponavljati.

Osim onog što čini temeljnu predodžbu Vinodola, kao jedinstvene asocijacije, prepoznamo i lokalne razlike, tj. detalje u asocijaciji, koji uzeti u okviru manjih prostornih cjelina čine predodžbe vezane uz imena lokaliteta kao što su Drivenik, Grižane, Bribir, Jadranovo, Kačjak, Dramalj, Crikvenica, Selce, Novi Vinodolski, Povile, Klenovica, Smokvica, Sibirj, Ledenice...

Dakle, govorimo o identitetu Vinodola (imidž, lična karta, portret, skup obilježja...) kao jedinstvenoj asocijaciji i više manjih cjelina, svakoj sa svojim obilježjima, osobitostima, razlikama u jedinstvu.

1. ZAJEDNIČKE ODLIKE VINODOLSKOG IDENTITETA

Ličnu kartu Vinodola, njegov identitet, razvrstat ćemo u četiri velika podskupa:

- a) prirodna sredina,
- b) povijesna baština,
- c) socio-kulturni tip,

- d) gospodarstvo,
i svako od njih ukratko elaborirati.

a) *Prirodna sredina (geografska vizura)*

Kao što smo rekli, geografski Vinodol se definira kao cjelina koja zahvaća a) primorje - Vinodolski kanal i obalno područje, b) udolinu i c) gorski dio. Gledajući s morske strane, to je krajolik u jedinstvenom vidokrugu koji s morske

strane blago prelazi u brdski dio, sve do obronaka Kapele. Sa zapadne strane zatvaraju ga obronci Snježnika, a sa jugoistočne obronci Velebita. Pripada Kvarneru (istočni dio) i Sjevernom (Gornjem) Jadranu (sjeveroistočni dio).

Gorski je predio u bližem dijelu pokriven niskim raslinjem i izložen jakoj buri i suncu, koji prelazi u šume liščara i četinaru, te je pogodan za šumarstvo, drvnu industriju, lov i stočarstvo, a nadasve za odmor i rekreaciju. Bregoviti predio u istočnom dijelu ima svoje posebnosti, u prvom redu očuvaniji je prirodni i graditeljski ambijent, te privlači ljubitelje starina i nenarušene prirode.

Gledajući s mora, s crikveničkog kaštela vidimo kako s morske strane Vinodol prelazi u gorje, kroz kotorsku kotlinu tj. dolinom Dubračine, te na krajnjem dijelu prelazi u planinu.

Morsko tlo² u vinodolskom akvatoriju je raznovrsno, te se miješa hridinasto, stjenovito i muljevito tlo, s najvećom dubinom od nešto preko sto metara. Salinitet mora je oko 30 promila, oscilira te je manji za nadolaska podzemnih voda u kišno doba godine. Toplina mora (površinski sloj) u ljetnim mjesecima kreće se od 23 do 25°C, a zimi iznad 10°C. Prozirnost mora je velika (oko 25 m), a boja modra. Struje su slabe i idu pravcem jugoistok-sjeverozapad, uz obalu. Plime i oseke male su amplitude, svega oko 0,5 m. Najveći se valovi javljaju za vrijeme juga, bure, maestrala i nisu veći od 2 m. Na strmoj obali i kopnenom predjelu ima pokoja spilja, ali postepeno nestaju, a one koje još postoje nisu označene niti istražene.³ Kako je podmorsko tlo nejednakog sastava (prevladava hridinasto, kamenito i muljevito), karakteristična je životna simbioza biljnih i životinjskih vrsta tipičnih za takvo tlo.

Akvakultura (flora i fauna) je tipično mediteranska. Ima i elemenata tropske i sjeverne akvakulture, tako da se nalaze elementi tropskog (tunj i alge), sredozemnog (crveni koralj, prstac, periska i dr) i sjevernog (škamp...) porijekla. More je relativno bogato florom i faunom, na što utječu slatke i morske vode, blaga cirkulacija (strujanje) mora i sastav tla te nepostojanje jačih zagađivača (ekološka stabilnost). Po količini životinjskih vrsta ovdašnje je more prilično siromašno, upravo zbog zatvorenost kanala i izlova (osobito nemilosrdnog i nekontroliranog koćarenja). Tlo vinodolskog kanala postepeno siromaši između ostalog i zbog nasipavanja obale radi uređenja lučkih sistema i kupališta, te odlaganja iskopina zemljane i kamene mase prilikom gradnja naselja. Riblji fond je raznovrstan, ali siromašan količinom i nestalan (plava riba). Od plave ribe najčešća je lokarda, skuša, papalina i srdela, incun te ponekad tuna i polanda, koje nemaju stanište u našem kanalu nego kao selice povremeno ulaze u kanal u jatima. Bijela riba je manje pokretna, pa nastanjuje vinodolski kanal, a među njima spomenimo

I. L. Papić: pogled na dolinu Dubračine

² Ž. Arbanas: O morfološkim, geološkim i geotehničkim osobitostima Vindola; Brožićević, I. i dr.: O bioklimatskim prilikama...V. Zbornik, broj 7.

³ Neke su spilje istražene ili djelomično istražene, a neke se upravo istražuju, o čemu očekujemo da će naši suradnici pisati u Zborniku.

arbun, bugva, cipal, glavoč, golub, grdobina, lovrata, lubin, kovač, muru, pirka, raža, salpa, škrpina, špar.

Udolina je prostor od Bakarca, preko Križišća te Drvenika, Triblja, Grižana, Bribira do novljanskog polja, obrubljen s jugozapadne strane primorskim bilom, a sjeveroistočne strmim padinama gorja. Gorski dio je sav sjeverno-istočni prostor, kojeg čine obronci masiva Kapele, okrenuti prema moru.

Tri su bitna faktora koja su utjecala na udolinu: priroda tla (reljef, fizikalna svojstva), klima i čovjek. Čovjek je ovdje od prapovijesti do danas iskorištavao prirodu tla i klimu i prilagodio ih svom življenju, te zahvaljujući tome se održao nekoliko tisućljeća.

Tlo u udolini je bogato humusom te u uvjetima blage klime vegetacija se zadržava preko zime, što daje mogućnost da se uzgajaju pojedine kulture dva i tri puta godišnje. Udolinom teče Ričina i ulijeva se u more u Novom Vinodolskom, tvoreći u delti suhi dok i pješčanu plažu u glavnoj novljanskoj luci. Tribaljsko jezero daje najviše vode rječici Dubračini, koja teče zapadnim dijelom udoline i sliva se u more u Crikvenici, a u vezi je s Hidrocentralom.

Tu su česta stabla smokava, čiji su plodovi osobito sočni i slasni, zatim trešnje, orah i po koje stablo drugog voća. Povrće se ovdje može uzgajati kroz čitavu godinu, zbog nešto blaže klime, relativno veće vlažnosti i debljega sloja zemlje. Klima je u obalnom predjelu sredozemna, a u zaleđu ublažena sredozemna, s nekim tipičnim karakteristikama za i Jadran. Od vjetrova najpoznatija je bura, koja je nešto blaža nego u susjednom Senju i Bakru, a pušu i svi drugi vjetrovi iz ruže vjetrova na Jadranu (tramuntana, grego - najčešće se doživljava kao bura, levant, široko, oštro - jugo, lebić - lebijada, punenat i maestral). Ljetnih mjeseci ponekad naiđe nevrijeme ("nevera") iznenada, silno i oštro, veoma neugodno i opasno za nevješte mornare. Ljeta su suha, a kiše ima najčešće u proljeće i jesen. Snijeg je rijetka pojava (padne koja pahuljica donijeta burom s planine, na kojoj je snijeg češća pojava). Temperatura zraka pada ispod ništice samo rijetko, a pojava leda na morskim plićacima je pravo iznenađenje. Prosječna dnevna temperatura ljeti kreće se između 24°C i 28°C, a zimi između 5°C i 10°C.

Sve to čini prikladan ambijent za veoma raznovrsnu biljnu kulturu, o kojoj u ovom broju donosimo zanimljiv članak dr. Lovrića i Raca, u broju 8 imali smo prilog Pećanića o šumarstvu u nas, a u broju 9 V. Ivančević o hrastu meduncu. Kako pišu Lovrić i Rac, Vinodol raspolaže biljnim osobitostima, koje čine važnu stavku njegova identiteta.

Geološke atrakcije

Vinodol obiluje raznolikim geološkim atrakcijama, posebno spiljama, koje se u novije vrijeme istražuju i kani ih se učiniti dostupnima. Primjerice su to spilje s atraktivnim arheološkim i biološkim nalazima, koje ćemo još spo-

menuti u 2. dijelu. Zatim je to kamen, koji pretežnim dijelom pokriva obalno i veći dio dolinskog i gorskog područja, vapnenačke prirode, nastao u vrlo staro geološko doba, te je najstariji element naše prirodne baštine.

Ovdje ima vode, kvalitetne pitke, s velikim izvorom u Žrnovnici, koja se iskorištava za opskrbu vinodolskog kraja, uz dopunu nekoliko lokalnih sistema. Danas su vidljivi brojni izvori, polače i druga mjesta gdje su naši stari dobivali vodu. Ima i spomenika tome, kao u Grižanima ili na Dolcu u Selcu i sl.

b) kulturna sredina

Tijekom vremena, čak u više tisućljeća, formirana je osobita kulturna sredina, koja u mnogome pripada širem regionalnom kompleksu kvarnerskog bazena, ali ima i svojih posebnosti. Promotrit ćemo neke od njih koje su zanimljive za našu temu.

Griškiinja s vodom

Graditeljske i urbanističke osobitosti⁴

Kad istražujemo graditeljske i urbanističke osobitosti vinodolskog kraja, dakle, nalazimo na arheološke ostatke iz antičkih vremena i ostatke iz ranog srednjeg vijeka, graditeljske cjeline novijeg vremena (gradska i seoska naselja), te pojedinačne primjere građevina, sakralne komplekse, javne objekte, stambene kuće, fortifikacije itd.

Vremenom na ovom se prostoru formirala svojevrsna graditeljska kultura, koju se može promatrati u povijesnom razvoju od spiljskih i primitivnih nastambi prvih stanovnika do modernih zdanja 21. stoljeća. Tu su ostaci ilirsko-rimskih i grčkih gradina⁵, srednjovjekovnih ruralnih naselja⁶ i feudalnih zamaka (gradine)⁷, prvih prodora arhitekture ranog industrijskog društva, "moderne" arhitekture s kraja 19 i prve polovine 20. stoljeća⁸, arhitekture ma-

⁴ Usporedi sa Slikovnim prilogom inž. Z. Gržičića na kraju ovog broja Zbornika.

⁵ Poznati u literaturi, a spomenimo radi ilustracije nove nalaze Ad Turrea.

⁶ Sva današnja mjesta u ovom kraju imaju svoje korijene u tim ruralnim naseljima, uz more = ribarsko-agrarna, a u zaobalju agrarna.

⁷ Redom su to gradine u Ledenicama, Novom V., Bribiru, Belgradu, Driveniku...

⁸ Vidjeti o tome u prilogima T. Jerić u Vinodolskom zborniku broj 8, 9 i 11.

sovnog turizma i potrošačkog društva te najzad prepoznamo nove pojave, koje najavljuju nove tendencije 21. stoljeća.

Tijekom 20. stoljeća ovdje su se formirala tri tipa naselja:

- a) gradska naselja (Crikvenica i Novi Vinodolski),
- b) veća seoska naselja (uz obalu Jadranovo, Dramalj, Selce, Povile, Klenovica, a u zaobalju Drivenik, Tribalj, Grižane i Bribir)
- c) te niz manjih sela i zaselaka,

ali u modernoj arhitekturi među njima je sve manje razlika, te nestaju graditeljske osobitosti koje su ih ranije odlikovale. No svako od njih još uvijek čuva nešto što je samo njihovo, jednako, prepoznatljivo, kao i ono što je svima njima slično, zajedničko. To je upravo ono što čini sličice njihova identiteta.

Bez obzira radi li se o primorskim ili zaobalnim mjestima sve su kuće od kamena, na prozorima su drvene vratnice, krovovi su dvostrani i pokrivni crvenim crijepom, a kuće su katnice – podrum služi u gospodarske svrhe, a kat za stanovanje. Kraj kuće je dvorište, sve opasano visokim kamenim zidom, a izvan te cjeline su vrtovi, vinogradi i voćnjaci, a na moru navozi za čamce.⁹

Nije nam ovdje moguće ulaziti u detalje graditeljske vještine naših zidara, nego ističemo potrebu za sustavnijim istraživanjima¹⁰, jer u graditeljskoj baštini imamo puno vrijednosti koje su neistražene.

Urbanistički okoliš mijenja se i zbog promjena u ekosistemu i obratno, masovna gradnja, koja je često nekontrolirana i neplanska, sa svim svojim manjkavostima značajno narušava ekosustav, te se mijenja ukupna slika vinodolskog kraja. Od nekad pitoma i mirna nastao je živ i dinamičan kraj.

Arheološki nalazi, povijesne građevine, spomenička baština

Ovaj kraj ima veoma bogato povijesno naslijeđe, koje čine:

⁹ Vidjeti u slikovnom prilogu Z. Gržićića u ovom broju Zbornika.

¹⁰ Ima tome pokušaja, pa vidjeti priloge u Zborniku od T. Jerić, Zdravka Gržićića i drugih.

a. Arheološki ostaci¹¹ veoma su prisutni i razasuti po čitavom području, a upućuju na nazočnost čovjeka još u prastara vremena te bogatu povijesno-kulturnu baštinu stvorenu tijekom nekoliko tisuća godina, u kojoj se kao kontinuitet javlja antička kultura počam od prvih grčkih moreplovaca koji ovamo donose vrijednosti antičke kulture do potpunog zamiranja starog svijeta.

b. povijesne cjeline, lokaliteti i spomenici također se nalaze diljem čitavog područja i svjedoče o minulom vremenu; neke od njih su istražene dok druge čekaju istraživače. Ima ih bezbroj. Svako je naselje, veće ili manje svojevrsna povijesna cjelina, koja je sama za sebe detalj našeg identiteta i osobna kraja užeg kraja. Još je više povijesnih lokaliteta, gotovo bezbroj i do sada ih nitko nije uspio popisati da bi ih se prezentiralo. Isto se može reći za pojedinačne spomenike, čak i one koji svjedoče o antifašističkoj borbi vinodolaca nisu dovoljno pristupačni i transparentni prolaznicima.

Posebnog su spomena vrijedni sakralni kompleksi (crkve, groblja) i lokaliteti (primjerice putna svetišta), o kojima je mnogo pisano i u Vinodolskom zborniku, ali nemamo lako pristupačnih i cjelovitih publikacija, koje bi slikom i riječju predstavile to bogatstvo, te je prolaznik ili zainteresirani putnik upućen da se sam snalazi u otkrivanju tih pojedinosti.

c. etno-kulturna baština je treća podskupina promatranih značajki ovoga kraja. Na specifičnim prirodnim, povijesnim i gospodarskim osnovama, akroz tisućljeća je formiran osobit kulturološki tip, koji je sinteza kultura svih onih naroda koji su ovdje živjeli i državnih zajednica kojima je ovaj kraj pripadao, svih onih kulturnih utjecaja koji su dopirali čak iz najudaljenijih krajeva euroazijskog prostora. Hrvati, koji su ovdje prisutni više od tisuću godina sjedinili su u sebi sve te utjecaje, i stalno ih upotpunjavaju novima, koji dolaze zajedno s brojnim turistima, donose ih naši ljudi s privremenog boravka na radu u inostranstvu ili dopiru modernim medijima komunikacija. Na taj kulturološki

¹¹ Spomenimo među istraživačima arheoloških i povijesnih starina ovoga kraja R. Matejčić, Ž. Cetinić, R. Starca, G. Lipovac, V. Vrkljan, pa prelistavajući njihova istraživanja upoznati prošlost našeg kraja.

tip znakovito je utjecao i prirodni ambijent, u prvom redu more, blaga klima, konfiguracija, bliskost sa zaleđem, hrvatskim i europskim, te način života u takvim okolnostima. Od nekad ratničkog življa, selilačkog mentaliteta kroz tisućljeće se formirao radišan narod, spreman na životne nedaće, otporan na neželjene utjecaje, gostoljubiv, ali i samosvojan, ponekad škrt (jer u njegovim životnim okolnostima nikad nije bilo prilike za raskošnost), slobodoljubiv i domoljubiv, otvoren dobronamjernicima, ali zatvoren prema osvajačima.

Do Drugog svjetskog rata ovdje se malo miješalo **stanovništvo**. U novije vrijeme situacija se bitno promijenila, te se stvara nov etnos i nov kulturni tip, koji spaja domaće etno-kulturne vrijednosti s vrijednostima doseljenog stanovništva. Tim miješa-

njem etničko kulturnih vrijednosti Vinodol pomalo gubi svoje tradicionalne etno-kulturne karakteristike, ali ga to ne siromaši nego obilježava na nov način, ali i traži da se tradicionalne vrijednosti očuvaju na prikladan način. U tom procesu spajanja raznih etno-kulturnih osobina domaćeg i doseljenog stanovništva (i turista) važno je pitanje koji će utjecaj prevladati, hoće li domaće stanovništvo zapostaviti svoju djedovsku kulturnu ostavštinu i prihvatiti nove, vanjske utjecaje, tj. prepustiti se stihiji asimilacije ili će smišljeno, organizirano, sistematično prihvatiti nositelje novih vrijednosti i s njima svoju baštinu obogatiti i permanentno osuvremenjivati, čuvajući pritom temeljne, ishodišne vrijednosti.

Stanovnici ovog kraja prepoznaju se vrlo često po imenu Kirci, a porijeklo imena zasigurno je u agrarnom društvu, tj. u doba Frankopana i Zrinskih, kada su se ovdašnji težaci, kao relativno slobodni građani općine vinodolske bavili prometom između vinodolskih luka i kopnenih područja Hrvatske. Vinodolci su poznati i kao zidari, majstori u kamenu, čime su se proslavili radeći na građevinama i cestama najprije u bližoj okolini Rijeka, Trsat, Venecija, te cestama i željezničkim prugama prema kontinentu, kasnije u širem europskom okruženju, na gradnji Sueskog kanala, po Australiji, Novom Zelandu i Americi.

Vinodol ima plejadu **poznatih ličnosti**, spomenimo za sada samo pokojne, kao što su: J. J. Klović, braća Mažuranić, J. Pančić, M. Kombol, Nikola i Zvonko Car, I. Lončarić-Papić, M. Kostrenčić, E. Lovrić, J. Balen, J. Bariče-

vić, D. Babić, V. Antić, čime zasigurno nismo obuhvatili sve zaslužne ljude ovog kraja.¹²

Prezimenena tipična za ovaj kraj, kao što su Car, Ivančić, Antić, Lončarić, Barac, Barbarić, Kombol, Sokolić, Domjan, Gašparović, Krpan, Matejčić, Tonković, Zoričić i dr. vuku korijen od najstarijih dana¹³, tj. prve hrvatske obitelji došle su u ovaj kraj s tim prezimenima. U novije vrijeme je tu i mnogo novih prezimenena, koja govore da se kraj otvorio za nove ljude, da ovdje sve više žive ljudi raznih nacionalnosti, vjerske pripadnosti, kulturnih obilježja, čime kraj ne gubi svoj identitet nego ga obogaćuje.

Govor narodni, čakavština, glagoljica

Narodni govor je prepoznatljiv po čakavštini¹⁴, pretežno ikavici (mliko, cista), ali i ekavici u nekim mjestima (mleko, cesta), jezičnoj osobitosti, mekoći izgovora, prisutnosti brojnih riječi iz talijanskog jezika, očuvanih arhaičnih riječi (dvorišće, črv, pakal, mislil, maška, stisnut, stenac i druge), uz lokalne razlike (npr. između crikveničkog i grižanskog govora). Ikavicu i čakavštinu podržavali su i grofovi Frankopani i Zrinski; a njome su pisali Mažuranići, a u novije vrijeme Nazor, Gervais, Kostrenčić, Kombol, Barac, I. L. Papić, V. Antić, D. Babić i brojni drugi znameniti ljudi ovog kraja. Njome su govorili stari, ali i mladi te na njoj pišu mladi književnici.¹⁵

Naši ljudi (iseljenici u svijetu) prepoznatljivi su po govoru svoga kraja, ponajviše po čakavštini. Oni su sobom u svijet ponijeli to narodno blago, pa se često i u trećem koljenu čuje naša domaća, narodna riječ. I to ona lokalna, mjesna - selačka ili bibrirska, tribaljska ili jakovarska, crikvenička ili novljanska.¹⁶

¹² Vidjeti o tome ranije brojeve V. Zbornika, zatim Novljanski zbornik od I do 4, rad V. Uremovića Ličnosti crikveničkog kraja i dr.

¹³ Vidjeti u ovom broju Vinodolskog Zbornika rad Ljubovića.

¹⁴ Vidjeti između ostalog dva rada: braće Sokolić: Rječnik čakavskog govora Novog Vinodolskog i Đ. Dusper: Crikvenički besedar te više rasprava o čakavštini.

¹⁵ Svake godine u ovom se kraju tiska barem jedna knjiga naših čakavskih književnika.

¹⁶ Vidjeti o tome rad M. Tkalčevića u V. zborniku 9, te prilog o Društvu imena Isusovog u Driveniku (u povodu stogodišnjice) u ovom broju Zbornika.

Glagoljica¹⁷ se zadržala do danas i to u bogoslužju, budući su učenici Ćirila i Metoda prevodili liturgijske knjige s latinskog, a preko glagoljice hrvatsko je svećenstvo pružalo otpor latinizaciji i radilo na narodnom prosvjećivanju. Liturgijsko pjevanje razvilo se i u našim krajevima i zadržalo u našim crkvama. Među ostalim spominje se staro hrvatsko prikazanje "Čin od muke Spasitelja našega", kao rijedak primjer iz malo poznatog repertoara glagolskih napjeva starog doba. Njome su pisani brojni povijesni spomenici, među kojima i Vinodolski zakon, a nalazimo ju u brevijarima, statutima, urbarima, maticama, kronikama, zapisima, potom na freskama i spomen pločama; spomenimo za primjer crkvu Blažene Djevice Marije i grobnice u Grižane-Belgradu početkom 17. stoljeća.

Čovjek i kamen

Važan element vinodolskog identiteta je **kamen**, u prirodi ili čovjekovoj obradi. On je konstanta, neprekidno prisutan čovjekov saveznik. Na njemu je živio, u njega je ugradio svoja znanja i iskustva; uzimao ga je prirodi i prerađivao. Od njega je gradio kuće, putove, obzidavao svoja imanja. Otima ga je prirodi kako bi izdvojio komadić tla na kojem je sijao žitarice i uzgajao povrće, sadio masline, smokve, lozu i drugo voće. Vadio ga je iz zemlje (kaval) i obrađivao (tesal), te odvozio u druge krajeve radi gradnje kuća, modernih cesta i pruga. Obradujući ga stvarao je predmete potrebne za život (žara, iz najstarijeg vremena, paleontološka sjekira i sl.). Posebno vrijedan spomenik narodnog graditeljstva i kamena su gromače. U njima je naš čovjek ugradio sebe, dio su njegove prošlosti.

Gromača je spomenik prošlosti, ali i naše sadašnjosti i budućnosti. One su naša povijest jer govore kako je čovjek otima prirodi komadić zemlje vadeći kamen i premještajući ga na gomile, te iskoristio da omeđi svoj prostor i zaštititi ga od bure, ispiranja tla i sunca. Posvuda oko nas vide se kilometri takvih kamenih zidova, suhozida, i divimo se svaki put iznova umijeću čovjeka da sagradi takve zidove koji odolijevaju stoljećima. Gradeći ih nije narušavao prirodnu ravnotežu (kao sada betoniranim površinama). On je time uspostavljao red u prirodi oko sebe. Kamen je učinio svojim podanikom. Od kamena je sagradio

¹⁷ O glagoljici u našem kraju ima dosta zapisa, informativno vidjeti u I. Barbarić, V. zbornik broj 4.

svoj dom¹⁸ i pritom pokazao veliku graditeljsku umješnost, koja se nažalost sve više gubi. Tek pokoja kuća zadržala je ponešto od toga graditeljskoga umijeća¹⁹. Većina je više ili manje pretrpjela preinake. Modernim sredstvima građenja i novim stilovima prekriveno je staro narodno graditeljstvo. Naravno, nitko nije ni mogao očekivati da će sve ostati kao u stara vremena. Moderan život stvarao je nove stilove građenja, industrija donosila nove materijale. Kamen kao građevni materijal uzmicao je betonu. Drvenariju na kućama sve više zamjenjuje aluminij i plastika. Crvene krovne crjepove zamjenjuje betonska ploča ili sivi pokrovi. Iz dimnjaka se sve manje puši dim pa nestaje idila starog ognjišta. Krovovi kuća i fasade "nakićene su" modernim klimatskim uređajima i antenama. Beton i asfalt zamijenili su kamene uličice, a zelenilo u njima potisnuo je beton. I što je najgore, te se uličice neprekidno prekapaju, jednom da se ugradi kanalizacija, drugi put vodovodne cijevi, pa struja, telefon... i svaki put iznova se krpaju, te su pune zakrpa, ružnih i neurednih.

Običaji, predaja, folklor, melos

U etno-kulturološkoj cjelini vinodolskog identiteta vidno mjesto zauzimaju narodni običaji, folklor, melos i usmena predaja, kojih je obilato, a znakoviti su po tome što je u njima ugrađena priroda ovog čovjeka, sjedinjena s brojnim utjecajima drugih naroda s kojima se susretao ovdje ili po svijetu, te geografskih i povijesnih okolnosti. O njima se sve više piše, ali i nadalje ostaje nedovoljno zabilježeno i etnografski dobro protumačeno.²⁰

Svako naše mjesto ima ime koje ga na neki način predstavlja, recimo Smokvice – smokva, Crikvenica – crkvice, Grižane – griža, vrsta kamena, Selce – zaselak iz kojeg se razvilo naselje, Novi Vinodolski – naselje nastalo iz Starog Grada i Novog Grada itd., a potom je tu mnoštvo narodnih toponima kao što su Petak, Gorice, Mel, Jesenova, Gradac, Štale, Podgrad...

Narodni melos i folklor možda nije tako bogat kao u nekim drugim krajevima, ali je znakovit, a nastao je u raznim prigodama rada, zabave, slavlja, vjerskih obreda, obiteljskih i mjesnih događaja. Malo je prikupljen i obrađen,

¹⁸ Vidjeti slikovni prilog Z. Gržićića na kraju ovog broja Zbornika.

¹⁹ Vidjeti priloge T. Jerić u V. Zborniku 8, 9, 11, te druge priloge iz pera Đ. Dusper, Z. Balas, K. Barbarić... o starom narodnom graditeljstvu i graditeljskoj baštini.

²⁰ Vidjeti radove Z. Balas, Đ. Dusper, K. Barbarić, D. Babića, S. Kabalina, P. Peleš i drugih na ovu tematiku, te njihove i druge priloge u V. Zborniku od 1 do 11 broja.

ali je očuvan kako u samom puku tako i raznim skupinama koje ga njeguju i razvijaju²¹

Narodna nošnja je tipičan znak našeg kulturnog dobra²². Makar svako mjesto ima svoju nošnju, koja se ponešto razlikuje od susjednog mjesta, postoje zajedničke značajke, u prvom redu miješa se bijelo i crno, uz eventualno crvene dekorativne elemente, Nije toliko bogata kao u nekim drugim krajevima jer je ovdašnji živalj bio siromašan i nije se mogao razmetati zlatnim ili nekim drugim skupocjenim dodacima.

U narodu su sačuvani brojni etnografski detalji, koji daju osobitu sliku naroda i njegova načina života, primjerice se to vidi iz slike koju nam je posudila gđa. K. Barbarić, a prikazuje kućni pribor što su ga koristile griškinje u starije vrijeme. Moglo bi se naći mnogo takvih i čak zanimljivijih etnoloških predmeta, koji bi se mogli prezentirati u malim mjesnim zbirkama (zavičajnim muzejima).

Svako naselje je kroz proteklo vrijeme formiralo svoje običaje, najčešće vezane uz crkvene svetkovine i obrede (rođenje, krštenje, zaruke, vjenčanje, smrt²³), zatim običaji kao što su mesopust (sada i ljetni), silvestarsko veće (stara godina), dan vina itd., potom imendani ili obiteljski dani (okuplja se obitelj u povodu recimo zlatnog pira djedova i bake), državni ili javni blagdani (slavlje na Lukovu), ribarske ili lovačke zabave (obično ljeti), itd.

Domaća hrana

Kuhinja u našem kraju nije osobito bogata, jer je to bio siromašan puk, sa skromnim mogućnostima življenja. Na domaću kuhinju dosta je utjecala talijanska, te se susreću i talijanski nazivi. No i pored toga u domaćoj kuhinji ima elemenata koji se ugrađuju u identitet Vinodola. U arhivi Osnovne škole u Bribiru našli smo knjižicu pod naslovom "Ča su jili naši stari", tiskanu 1993. godine, u kojoj je prof. Jasna Špalj dala izvanredno dobar opis, koji u cijelosti prenosimo u ovom broju Zbornika.

Gosti traže domaću kuhinju, jer su prezasićeni uobičajenim europskim je-lovnikom, a kao što se vidi iz ove knjižice, kao i istraživanja koja je izvela dr. Jasna Brozičević (o čemu je poseban prilog u ovom broju Zbornika) imamo im što i ponuditi i čime se dičiti.

²¹ U svakom našem mjestu postoji organizirana skupina ljudi koje njeguju narodne običaje, posebno folklor i melos.

²² Vidjeti V. Peleš o narodnoj nošnji u Selcu, te radove R. Belobrajić i dr. o narodnoj nošnji u Crikvenici, K. Barbarić o narodnoj nošnji u Grižanima, D. Ježić o narodnoj nošnji u Novom Vinodolskom objavljeno u V. Zborniku,

²³ Vidjeti prilog o tome rad Z. Balas u u V. Zborniku broj 8.

Posebna prilika zato je u mogućnostima da hrana bude spremljena od proizvoda našeg kraja, ekološki primjerenog. Osobito udolina i gorski predjeli imaju mogućnosti proizvoditi zdravu hranu, i to ponuditi gostima kroz domaću kuhinju. Domaćinski i ruralni turizam u tome ima velike šanse.

Vjerska kultura

Kao što smo gore zapisali, po čitavom vinodolskom kraju rasuto je mnoštvo sakralnih spomenika, kao što su crkve i kapelice, groblja, župski dvori, svetišta po cestama, ulicama i sl. Ima ih, većih ili manjih, stotinjak, relativno očuvanih, te vidljiv spomenik davnih vremena, osobito po doseljenu Hrvata. Gotovo svi pripadaju katoličkoj vjeri, s nešto izuzetaka na krajnjem istoku, koji su pravoslavni. Kako je u srednjem vijeku vinodolski kraj bio pun manjih zaselaka to danas imamo velik broj kapelica i crkava. U srednjem vijeku župske su crkve bile u Novom, Bribiru, Grižanima, Driveniku i Hreljinu. Naselja uz obalu pripadala su tim župama, sve do 19. st. kada su osamostaljena i u njima formirane župe sa župnim crkvama.

Na cestama, ulicama i svuda u prostoru Vinodola velik je broj svetišta, pa ih je tako samo u Vinodolskoj općini tridesetak, možda i više.²⁴

Svako mjesto ima svog sveca štovatelja, u Bribiru su to sv. Petar i Pavao, Selcu sv. Katarina, Jadranovu sv. Filip i Jakov, Dramlju sv. Jelena, Driveniku sv. Dujam, Crikvenici sveti Antun Padovanski i Majka Božja nebeskog uzvišenja, Triblju sv. Elizabeta, Povilama sveta Marija Magdalena, Grižanima sveti Martin i Novom Vinodolskom sveti apostoli Filip i Jakov.²⁵

Uz te svece nastali su i crkveni blagdani, kao blagdan Uznesenja Blažene Djevice Marije u Crikvenici, Martinja u Grižanima, Petrova u Bribiru, Katarinina u Selcu, Jakovije u Jadranovu itd. Na cestama, ulicama i svuda u prostoru Vinodola velik je broj svetišta, pa ih je tako samo u Vinodolskoj općini tridesetak, možda i više.²⁶

²⁴ Vidjeti prilog u listu Osnovnih škola Bribir i Tribalj IZ VINODOLSKE PROŠLOSTI broj 3.

²⁵ Vidjeti prilog I. Pavlić u V. Zborniku 11.

²⁶ Vidjeti prilog u listu Osnovnih škola Bribir i Tribalj IZ VINODOLSKE PROŠLOSTI broj 3.

Kulturni objekti i institucije

U etno – kulturnu cjelinu ulaze i javne i kulturne institucije, a posebno osnovne škole, narodne knjižnice i čitaonice²⁷. One su u svim našim većim naseljima proslavile od 100 do 150 godina svog postojanja i prosvjetnog djelovanja. Svaka osnovna škola i knjižnica predstavlja presjek povijesti svoje sredine.²⁸ Učitelji i knjižničari idu u red značajnih ličnosti našeg kraja, mada bi se nekima od njih moglo posvetiti i više pozornosti

Ovdje se može dodati i lokalnu upravu – općine, koje su ne samo nositelji državnih funkcija nego i u nas afirmirani oblici lokalne samouprave, koja vuče korijenje iz nekadašnje slobodne općine vinodolske²⁹.

I neke ustanove, društva i udruge novijega datuma već ulaze u povijesno-kulturni identitet našega kraja, spomenimo tako Katedru čakavskog sabora u Novom Vinodolskom, likovne galerije, Srednju školu u Crikvenici, Muzej u Novom Vinodolskom, Web prezentaciju Vinodola "www.vinodol.org" i drugi.

c) Gospodarstvo: Od agrara do turizma

Vinodol je prepoznatljiv i po gospodarstvu, koje ima svoju razvojnu liniju. Prvotno su hrvatski doseljenici bili zemljoradnici, stočari i voćari, a kako je kraj već imao razvijenu vinarsku tradiciju to su prihvatili i vinarstvo. Međutim, kako je kraj bio siromašan za zemljoradnju, u odnosu na druge krajeve naše zemlje, feudalci i njihovi gospodari morali su se rano okrenuti i drugim oblicima privređivanja. Već od 16 stoljeća, a osobito u 18. i 19. bavili su se preradom, prometom i trgovinom drva, kamena, riba i nekih mediteranskih proizvoda (kako morem – pomorstvo tako i kopnom – kirijanje). Razvio se obrt, trgovina, pomorski i kopneni promet. U to je vrijeme počelo naseljavanje obalnih mjesta (Selce, Crikvenica, Dramalj, Kačjak, Jadranovo), izgradnja cesta od gorskih predjela prema lučicama na obali (primjerice Selce-Bribir-Lukovo), gradnja lučkih postrojenja i socijalno prestrukturiranje pučanstva (od seljačkog prema poluradničkom i radničkom). Konačno se kraj opredijelio za turizam.

Takva privreda, u kojoj se miješa tradicionalna agrarna komponenta s obrtom i industrijom u 19. stoljeću postaje nedostatna da prehrani sve brojniji puk, pa se sve više bave poslovima na gradnji kuća u obližnjim mjestima i

²⁷ O većini naših knjižnica i čitaonica napisane su posebne publikacije manji zapisi o njima objavljeni su i u Vinodolskom zborniku.

²⁸ Za svaku osnovnu školu i knjižnicu napisane su posebne knjige, a obljetnice se njihove redovne proslavljaju.

²⁹ Vidjeti u popisu literature.

gradnji putova i pruga. Formirao se i radnički sloj, koji malo pomalo odlazi na rad i u inozemstvo, u početku samo sezonski, a potom i na duže vrijeme. Kod kuće ostaju žene, starci i djeca, koji nisu dovoljni za obavljanje tradicionalnih agrarnih poslova te ono postepeno zamire. Vinodolski puk tako od agrarnog, seljačkog, postaje radnički. Vinarstvo dobiva težak udarac poznatom bolešću, od koje se nikad nije oporavilo, jer nema radne snage koja bi se njime bavila. Malo pomalo došlo je do radikalne ekonomske preobrazbe i Vinodol je postao kraj siromašnih radnika, nadničara, koji koru kruha zarađuju na brojnim radilištima po svijetu, a najviše kao zidari i tesari, radnici u kamenu.

Pomorstvo je bila važna gospodarska djelatnost već u ranom srednjem vijeku, a osobito razvijena za Frankopana i Zrinskih, kada su izgrađene lučice preko kojih je vršen transport drva, kamena i poljoprivrednih proizvoda po čitavom Mediteranu, od Crnog mora do Gibraltara. Lučice su izgrađene u Klenovici, Novom V., Selcu, Crikvenici i Jadranovu, u početku na drvenim palima (palade) a kasnije od kamenih blokova.

Uz lučice su postepeno uređena kompletna pristaništa, porti, s rivom. Na rivi su ugrađene preze za vezivanje brodova i uređena vezna mjesta za barke i veće brodice. Svako je mjesto imalo i navoz za čamce, a u novije vrijeme uređene su moderne dizalice. Gotovo u svakom je mjestu bilo malo brodogradilište i remontne radionice.

Pomorstvo je doživjelo najveći uspon u 19. stoljeću, kada je trgovina vrlo razvijena. U našim mjestima bilo je stotinjak brodova, čak veće tonaže, opremljeni za plovidbu Mediteranom. Od tih brodova nije ostalo fizičkoga traga, ali su ostale slike i makete, pa se može vidjeti kako su izgledali.

U našim primorskim mjestima bilo je više baraka, pretežno guceva, pokretanih na vesla i jedra, a služile su za ribarenje i prijevoz do posjeda na Krku. Te se barke vide i danas u našim lučicama, ali su ih većinom zamijenila plastična plovila s motornim pogonom.

Do 15. stoljeća vinodolski feudalci nisu pokazivali interes za ribarstvo ni more. Međutim kad su otkrili "blagodati" mora preselili su na obalno područje nekoliko obitelji, od kojih su tražili da održavaju primorske posjede i bave se ribolovom. Kad su pak stvorene zalihe ulovljene ribe, odnosno kad se više nije mogla konzumirati sva ulovljena riba počelo se soliti i prodavati (slanu i svježu) na susjednom kontinentalnom području i izvoziti.

Znakovite promjene u vinodolskom gospodarstvu nastupile su početkom 20. stoljeća, kada se javio interes Europljana za morem, te se razvija turizam. Zemljoradnja je napuštena, tek ponešto obrađuje za obiteljsku prehranu i jedva nešto za prodaju. Kombinira se nadničarenje po svijetu sa zapošljavanjem u ugostiteljstvu i turizmu. U 2. polovici 20. stoljeća turizam se razvio, pa je postao dovoljan da zaposli većinu nove radne snage i postaje glavna gospodarska aktivnost.

Prometnice - povijesne, gospodarske i strateške

Kroz Vinodol vode ceste pravac zapad – jug (ili obratno) a vuku korijen iz prastarih putova kojima su prolazile rimske vojske i trgovci na putu prema jugu, sjeveru i sjeveroistoku, a kojim su se kasnije kretale selilačke skupine s istoka prema zapadu, kojim su došle i skupine Hrvata, što su naselile ovaj kraj. Za francuske vlasti izgrađena je obalna cesta od Križišća prema moru, te ide kroz Crikvenicu, Selce, Novi prema Senju, gdje se spaja na ličku i dalmatinsku cestu. Pred II. svjetski rat primorska cesta do Novog Vinodolskog asfaltirana je, a poslije rata asfaltiran je i preostali dio do Senja i dalje.

Već u najstarije vrijeme prema moru kretale su sa sjevera mnogobrojne skupine lovaca, a kasnije i ratničkih plemena, ali prometnice koje postoje i danas, nastale su u srednjem vijeku, a vodile su iz srednje Europe prema Hrvatskom primorju. Sve nose ženska imena: Luizijana, Josefina, Karolina, Rudolfina, Doroteja. Nakon gradnje željezničke pruge i ceste Rijeka, Delnice, Karlovac, Zagreb, te od Senja, preko Otočca i Karlovca do Zagreba te su stare ceste marginalizirane, a tek u novije vrijeme ponovo osposobljene.

Uz turizam vezana je potreba za šetnicama i biciklističkim stazama, pa je u izgradnji transverzalna šetnica uzduž obale i poprečna, koja s kontinenta, preko planinskog prijevoja vodi do obalne šetnice i biciklističke staze. To je nova crta prepoznavanja Vinodola i ako se izvede razumno i po njima se ne proširi automobilski promet, pretvorit će se u značajnu atrakciju.³⁰

U novije vrijeme sve je veći interes Europljana za podmorske sportove, pa je nastalo nekoliko ronilačkih centara, čak i visokog europskog ranga, sa školom ronjenja. Međutim, naše more ne raspolaže s toliko atrakcija da bi zadovoljilo vrlo zahtjevnu klijentelu, te će se morati misliti da se tome da nov sadržaj.

Uspon i kriza turističkog razvoja

U godinama socijalizma u nas se razvio masovni i tzv. sindikalni turizam, u kojem je dostatan komadić obale i mora, sunca i krevet u hotelu ili privatnom smještaju. Zahvaljujući takvom turizmu ovdje se u ljetnim mjesecima našao velik broj turista, pa se i uspješnost mjerila velikim brojkama. Europljani su rado dolazili na Kvarner, posebno na Vinodolsku rivijeru, jer je tu more bilo čisto, priroda privlačna, sigurnost velika i ljudi gostoljubivi. Ali posljedice toga očitovale su se u devastiranju prostora, jer je zauzet gradnjom turističke infrastrukture, prometnica, parkirališta i drugih nužnih sadržaja turističke infrastrukture. Došlo je do saturacije obale. Turističko gospodarstvo od tako "jeftinog" turizma sve je više siromašilo i propadalo te je došlo u situaciju da ne može polučivati one učinke koje je imalo u početku. K tome je došlo do

³⁰ Vidjeti o tome u Vinodolskom zborniku broj 9.

prestrukturiranja s društvenog na privatno gospodarstvo, rasprodaje resursa. "Novopečeni" vlasnici zainteresirani su za ekonomske efekte, profit, pa se ne angažiraju kvalitetnijom ponudom, nego i dalje nude turistima krevet i komadić, već prezaposjednute obale, koja je sve manje pristupačna gostima, jer je preopterećena raznim komercijalnim sadržajima. Takav turizam gubi na svojoj atraktivnosti i kolone turista sve više mimoilaze našu rivijeru, birajući nova odredišta.³¹

Turistički imidž

Tijekom posljednjih 110 godina građen je turistički imidž Vinodola, kao cjeline i njegovih pojedinih dijelova (turističkih naselja). Izrađeno je tisuće razglednica, turističkih prospekata, geografskih skica, književnih crtica, putopisa i mjestopisa, filmskih projekata, televizijskih prezentacija, različitih programa ponude itd., koji su rasuti po čitavoj Europi i izvan nje. Turistima je ponuđen uvid u mogućnosti da u ovom kraju zadovolje svoje turističke potrebe i interese. Sve su to crtice jedne kompleksne slike turističkog Vinodola, koje opisuju njegov turistički imidž, po čemu se on čini prepoznatljiv, i u tome osobit. Zahvaljujući tome ovdje se tijekom ljeta u jednom danu nađe i stotinjak tisuća turista, a kroz godinu se to penje do broja koji se ne usuđujemo ni izgovoriti.

Ali..., ta nesretna uzrečica kvari sve. Turistička slika Vinodola sve je sličnija onima u drugim krajevima, te je on sve manje prepoznatljiv po svojoj osobitosti. Pomalo gubi svoj identitet. Nestaje nekih znakova njegova imidža. Alarm je to na uzbunu.

OSOBITOSTI POJEDINIH LOKALITETA

Kao što smo rekli identitet Vinodola može se definirati na dvije razine, ono što je zajedničko i posebno, lokalno. Lokalne pak osobitosti slične su nekim mjestima (recimo sva obalna mjesta imaju lučice, koje su formirane još u doba Frankopana i Zrinskih, a sva veća mjesta u udolini formirana su oko srednjovjekovnih gradina). No postoje i vidljive razlike, recimo između naselja u udolini i na obali, na obalnom prostoru bio je razvijeniji turizam nego u udolini i brdskom dijelu pa opća slika zaobalja zadržava iskonske elemente koji su većinom izgubljeni na obali ili pokriveni betonom i mijenjani modernim urbanizmom.

Za sva mjesta u udolini od Ledenica i Novog Vinodolskog do Drivenika (ostat ćemo u tom dijelu Vinodola) prepoznatljivi znaci su kašteli (Ledenički,

³¹ Detaljnije je to obrađeno u V. Zborniku 7-10, napose u monografiji – turizam u 10. broju.

Novljanski, Bribirski, Belgradski i Drivenički), koji su izgrađeni na istaknutim mjestima i dominiraju krajem, te su za ta mjesta to najvidljiviji znaci povijesnog identiteta, bez obzira što su jedni bolje, a drugi slabije očuvani.

Isto tako vidljivi su zvonici crkava, koji nadvisuju kraj, posebno župnih crkava u Novom Vinodolskom, Selcu, Crikvenici, Dramlju, Jadranovu, Bribiru, Grižanima, Triblju i Driveniku. U Vinodolu je pedesetak zaselaka i svako ima svoju kapelicu, koja je njegov zaštitnik. Svako mjesto ima i svoje groblje, a svako od njih dio je lokalnog identiteta. Po mjestima ima i velik broj putnih svetišta, koja su također karakteristični detalji svakog naselja.

Svako mjesto ima neki povijesni raritet što ga čini zanimljivim. Spomenimo samo neke od njih: u Grižanima gradina Belgrad, u Novom frankopanskom kaštelu, Veliki Osap, ostaci gradine Lopara, u Crikvenici novi nalazi Ad Turresa, Kaštel-samostan, povijesni lokalitet Kotor, u Selcu Harmica, Placa, Štirna u Triblju prvo hrvatsko groblje u predjelu Stranče, Driveniku – frankopanski kaštel itd.

Primorska mjesta odlikuju se ponekim znakom koji je vezan uz more, obalu, način života i turizam. Crikvenica je prepoznatljiva po velikom pristaništu, parku uzduž obale, dolini Dubračine, kupalištima Kaštelu... Novi Vinodolski po brijegu Osap, Kaštelu, portu, kupališno-šetalishnom kompleksu Lišanji i Zagori Selce po svom portu, Kačjak po istoimenom poluotoku itd. Za svako se mjesto mogu utvrditi detalji po kojima se ono razlikuje od drugih, po čemu je ono jedinstveno i prepoznatljivo.

Pojedina mjesta imaju i svoje prirodne rijetkosti, kao Duplja iznad Novog V., Vlaška pećina iznad Klenovice, Tribaljsko jezero u Triblju itd, Neke od tih prirodnih znamenitosti nisu pristupačne, kao spilja u staroj jezgri Selca. Spomenimo i stari hrast lužnjak³², vinodolsku žlahtinu i druge rijetkosti. Neke su povijesne rijetkosti još vidljive, recimo polače (perilice), ulična svetišta, sidra starih brodova, kameni blokovi za privez brodova (preze), kameni žrnji (starih tokova i kućnih mlinova), portali kuća, stari zidovi i gromače, starinski krovovi na nekim kućama, dvorišta pred nekim kućama osobito u udolini i brdskim predjelima itd. Ti se detalji mogu smatrati i osobitošću pojedinih mjesta, naročito ako su dostupni prolazniku. Svako mjesto nastoji ih izložiti na vidljivim mjestima, pa su recimo velika sidra istaknuta u većini obalnih mjesta na samoj rivi u sredini naselja. U svim mjestima su i spomenici posvećeni NOB-u, uređena spomen groblja, istaknute biste uglednih ljudi. Tako je u predjelu kupališta Lišanji u Novom Vinodolskom spomenik Mažuraniću, sa stihovima Hasanaginice, u Bribiru spomenik J. Pančiću, u Crikvenici Z. Caru. Neka mjesta obilježila su neke svoje povijesne događaje, kao Drivenik stotu godišnjicu Društva imena Isusova. Na svim starim školama su spomen

³² Vidjeti o tome u V. Zborniku broj 9.

ploče, koje govore o osnutku škole ili izgradnji školske zgrade. Ulice obično nose imena neke znamenitih ličnosti ili zadržavaju stara narodna imena, ali je šteta što su neke ulice, osobito nastale u novije vrijeme dobila imena koja ne odražavaju osobitost kraja. Stara narodna imena zadržala su gotovo sva mjesta (osim dvaju - Jadranovo, koje se ranije zvalo Sveti Jakov, ili Dramalj ranije Sveta Jelena). Većina imena izvedena su iz nekih lokalnih osobitosti, napr. Grižane od riječi griža, vrsta kamena, Crikvenica od crikvice oko koje je nastala, Klenovica po drvu klijen, te su ta imena i elementi njihova identiteta.

Vinodolska naselja imaju i svoje ličnosti, koja obogaćuju njihov identitet, tako spomenimo samo nekoliko imena, u Grižanima J. J. Klović, u Bribiru J. Pančić, M. Kombol, u Novom Vinodolskom Mažuraniće, u Selcu Papić, u Crikvenici Car, Kostrenčić, Dvorničić, Skomerža itd.

Vinodol ima spomenik visoke vrijednosti – Vinodolski zakon, o čemu svjedoči i spomenik na trgu Vinodolskog zakona u Novom Vinodolskom, a u starim arhivama brojni su drugi starovjekovni zapisi, kao što su brevijari, ugovori, darovnice (darovnica kneza Nikole Frankopana crikveničkim pavlinima) a u crkvama glagolski spomenici (misal).

Sve to svako za sebe opisuje imidž pojedinog naselja, a svi zajedno čine identitet Vinodola, isto i različno.

MOŽE LI VINODOL IZGRADITI SUVREMENI IDENTITET?

Kao što se iz prethodnih stranica može pročitati, vinodolski identitet je izgrađen kroz prošlost, pa više govori o tome kakav je Vinodol bio nego kakav će biti. Zato postavljamo pitanje o njegovoj budućnosti, o osuvremenjivanju njegova identiteta. Suvremena obilježja Vinodola mislimo kao spoj onih obilježja koja su oblikovana kroz više tisućnu povijest i novih, koji se oblikuje u sadašnjem vremenu te predodžbu o njegovoj budućnosti.

U našem prostoru već je obilje novina, primjerice u arhitekturi i urbanizmu, ali te novine nisu skladno ukomponirane u prirodni i povijesno-kulturni ambijent, nego su po nekoj stihiji i inerciji unesene, te neprirodno strše. Prvo što bi trebalo učiniti je popraviti taj nesklad, naći prirodnu vezu stare i nove arhitekture a u buduću novo naslanjati na tradicionalno. Tako bi se dobila obnovljena ali osuvremenjena arhitektura Vinodola, koja bi spajala staro narodno graditeljstvo s modernom arhitekturom i uvažilo razlike u navikama i običajima, kulturnim i etnološkim osobitostima pučanstva, starosjedilaca i doseljenika. To je zahtjevan projekt, ali druge nam nema, alternative su pogubne.

Prirodni resursi za razvoj privlačne sredine u Vinodolu nisu do kraja iskorišteni, nego su učinjene brojne pogreške. Pogrešno bi bilo nastaviti taj trend,

te nam je alternativa u brzoj odluci da učinimo tu sredinu oazom ugodnog života, što će Vinodol učiniti prepoznatljivim i privlačnim, tj. domaće stanovništvo će rado u njemu ostati, a turisti će poželjeti doći.

Pritom ne mislimo samo na one prostore koji još nisu devastirani, nego na cijelu površinu. Sav prostor bi trebalo urediti prema ekološkim, prirodno estetskim i kulturnim pravilima. Najprije treba postići neku vrstu dogovora o tim pravilima, uspostaviti sistem upravljanja i kontrole i onda se tako i po-
našati.

Pritom valja skrenuti pozornost na površine koje su očuvane, kako uz obalu tako u udolini i brdsko-šumskim predjelima. Neke od tih prostora, kao udolinu i neke površine uz more treba proglasiti zaštićenim zonama, i koristiti ih s punom obzirnošću.

Osobit biser vinodolskog identiteta je njegova povijesno-kulturna i etnološka baština, o čemu smo već pisali. Predložili smo osnivanje vinodolskog muzeja, s lokalnim zbirkama, zatim redovno godišnje izlaženje Vinodolskog zbornika s tematikom ove vrste, prezentaciju na Internetu, potpunije ugrađivanje u programe turističke ponude itd.

Osuвременjivanje ove komponente podrazumijeva dakle modernu prezentaciju putem virtualnih medija, zatim potpunija istraživanja baštine i znanstvenu obradu više kvalitete.

Tijekom 20. stoljeća razvijena su bogata kulturna dobra, u najširem smislu, koja još nisu dovoljno vrednovana kao elementi vinodolskog identiteta i pomalo odlaze u zaborav, a baš se u njima najviše povezuje novo i staro, novo potiskuje staro, često na najgrublji način. Zato se naslijeđe iz ranije prošlosti i ono koje je tek nastalo ili još nastaje, treba spojiti, skladnije povezati i razvijati. Primjerice, to su elementi tradicije (etnički obojeni) koje dolaze u sraz sa suvremenim, ali različita povijesnog, kulturološkog, etnološkog i vjerskog karaktera.

Vinodol može postati sredina koja će na osobit način privlačiti starije i mlađe. Za starije se može stvarati ambijent koji se u prvom redu odlikuje mirnoćom, sigurnošću, ljudskom toplinom i sadržajima za slobodno vrijeme te dobne skupine. Za mlađe se pak mogu stvoriti oaze zabave, sporta i razonode, koja im je uzrasno primjerena. Sve se pak može podići na razinu visoke kvalitete i to ne samo za vrijeme godišnjeg dopusta, nego i vikendom i za jednodnevnih dolazaka, s obzirom na lak pristup vinodolskom kraju iz šireg okruženja. U programu godišnjih zbivanja sve više se ističu neke zanimljivosti, koje se mogu još više organiziranije, sustavnije, usklađenije razvijati, a da ne budemo preopširni spomenimo samo atraktivne zimske i ljetne (Novi V.) karnevale, dane gradova i pojedinih mjesta, program Ružice Vinodola, Vinodolske ljetne večeri, crkvene svetkovine kao Katarinina u Selcu, Petrova u Bribiru, Jakovilje u Jadranovu...i mnoge druge.

Ono što ljude privlači u naš kraj, jučer, danas i sutra, je more i sunce, ali on gubi mnoga ranija privlačna svojstva, u prvom redu prenatrpanim prostorom (zakrčene ulice prometom u mirovanju, saturacija kupališnog prostora, prezasićenost urbanih prostora), betoniranim "plažama" i zauzetošću kupališnim prostora neprimjerenim "komercijalnim" sadržajima itd. Na moru gosti traže razne sadržaje, ne samo kupanje i sunčanje, i to već nude naše obale, ali stihijski tu nešto tamo nešto. Ako Vinodol želi učiniti radikalni iskorak u modernu turističku sredinu u prvom redu mora učiniti znakovite promjene na obalnom prostoru. To će biti onaj cvjetić u vijencu njegova identiteta koji će ga učiniti atraktivnom destinacijom, ili...

I na kraju, ali ne manje važno, su izvanredne mogućnosti suvremenog ruralnog, agrarnog i domaćinskog turizma, ponude zdrave hrane po domaćem jelovniku, različitih oblika zabave u prirodi od kratkotrajnih šetnji predivnim prostorima do planinarenja, od posjeta povijesnim znamenitosti do istraživanja povijesnih i prirodnih rariteta, od obične zabave do "ludog" provoda u prirodi.

Tome se može dodati već poznate programe modernog zdravstvenog turizma, kongresnog turizma, programa za poslovne ljude itd. Razumije se to iziskuje i nekoliko hotela visoke kategorije s resursima za prihvrat takvih posjetitelja i visoko platežno sposobne goste. Hoteli neće zadovoljiti sve goste, jer neki žele mirnoću "obiteljskih" kuća, izvan urbane sredine u mirnoći sredine makar i desetak minuta udaljene (automobil olakšava komunikaciju). Jedne zanima bučna sredina, s noćnim lokalima, druge mirnoća – sredina u kojoj se mogu opustiti i uživati u zalascima sunca. Jedne zanima brdski predio vinodolskog kraja druge obala, marine. Jedne šetnja po prirodi druge razni sadržaji na moru, a neke i jedno i drugo. Sve im se to može ovdje ponuditi.

Dakle, Vinodol ima svoj identitet, neke crte zastarijevaju ili se gube, stvaraju se nove, ali tek treba izgraditi skup suvremenih osobina, koje će ga učiniti krajem koji živi u trendu 21. stoljeća.

Sažetak

Promatra li se Vinodol s nekog okolnog mjesta dobiva se jedinstvena asocijacija, koja se može izreći u nekoliko riječi: more - udolina – povijest- sadašnjost - budućnost. Ta asocijacija čini kolaž identiteta Vinodola, njegov imidž, osobnu kartu, portret. U detaljnijoj analizi taj skup obilježja može se raščlaniti na a) more, b) udolina, c) čovjek i promatrati u povijesnom kontekstu od prastarih vremena (rano kameno doba), kojima će se u zadnjih stotinjak godina pridružiti jedinstvena riječ – turizam. Kao što je asocijacija jedinstvena, tako je i Vinodol jedinstvena zajednica neorganske i organske prirode, prirode i čovjeka u vremenu od nekoliko tisuća godina. Unutar pak te cjeline više je manjih lokaliteta, mjesnih identiteta (Grizane, Klenovica, Novi Vinodolski, Crikvenica...). Neki elementi te cjeline i njenih manjih dijelova postepeno se gube i mijenjaju, te novi nastaju,

ali ostaju ključna obilježja, kao relativno trajna, u stalnoj modifikaciji. Pritom, iako je čovjek jedan od tvoraca tih obilježja, učinio je i puno pogrešaka, koje negativno djeluju na imidž kraja. Najviše se to događalo u 20. stoljeću prekomjernim iskorištavanjem prirodne sredine, neekološkim ponašanjem, urbanizacijom i eskalacijom turističkih sadržaja. Dakle, Vinodol ima svoj identitet, ali se on mijenja; nešto izumire i nestaje, nešto se mijenja i doraduje, ponešto stvara novog. Stalno se razvija pri čemu nas zabrinjava da nema dovoljno odgovornosti i brige da se očuva ono što je najvrijednije u njemu, njegova prirodna i povijesna krunica s divnim cvjetovima koje smo naslijedili od predaka i prirode.

Ključne riječi

Vinodol; identitet, imidž; prirodna sredina; povijesna baština, kulturne vrijednosti, etnička obilježja, gospodarska osobitost (turizam), lokalne posebnosti, promjene u tijeku, transparentnost, moderni dizajn.

Summary *Dr. sc. Stanko Antić Peverin* *About the identity of the Vinodol*

If we view Vinodol from a nearby place we get a unique association that can be expressed in a few words: sea – past – present – future. This association makes the identity collage of Vinodol: its image, personal card and portrait. In a more detailed analysis this group of characteristics can be divided into: a) sea, b) valley, c) man; and it can be viewed in a historic context from ancient times (early stone age) which will in the past one hundred years be joined by the word – tourism. Just as the association is unique so is Vinodol, a unique community of inorganic and organic nature, nature and man in a period of a few thousand years. Within this entity there are a number of smaller localities, local identities (Grizane, Klenovica, Novi Vinodol, Crikvenica...). Some elements of this entirety and its smaller parts are gradually disappearing and changing and new ones are emerging, but the key characteristics that are relatively permanent are in the process of constant modification. Even though man was one of the creators of these characteristics he has made quite a few mistakes that are negatively affecting the image of the area. This occurred mostly in the 20th century by overexploiting the natural areas, unecological behaviour, urbanisation and the escalation of tourism. Consequently, Vinodol has its own identity but it is changing: some parts are dying out and disappearing, some are changing and improving, and some parts are new. It is constantly developing so there are concerns that not enough responsibility and care is taken to preserve what is of most value in it; its natural and historic rosary with beautiful flowers that we inherited from our ancestors and nature.

Keywords

Vinodol, identity, image, natural environment, historic heritage, cultural values, ethnical characteristics, economic characteristics (tourism), local qualities, changes in progress, transparency, modern design.

Literatura

Barada, M. (1952.): Hrvatski vlastelinski feudalizam, Zagreb

Bogović, M. (1994.): Crkva u Vinodolskom zakonu, Riječki teološki časopis, broj 1

- Ceri, V. (1923.): Vodiči kroz gornje Primorje, Bakar
- Cetini Ž. (1998.): Stranče – Gorica, starohrvatsko groblje, Pom. i povijesni muzej Rijeka
- Hirc, D. (prettisak 1993.): Hrvatsko primorje, Rijeka,
- Kučić, B. (1995.): Drivenik, Rijeka
- Klaić, N. (1972.): Vinodolsko društvo početkom 17. stoljeća. Vjesnik HA Rijeka-Pazin. XV
- Klaić, N. (1988.): Vinodol od antičkih vremena do knezova krčkih i Vinodolskog zakona, IX iz. R-P
- Laszovski, E. (1923.): Gorski kotar i Hrvatsko primorje, Zagreb
- Laszovski, E. (1900.): Crikvenica – Novi, Crtice iz prošlosti, Crikvenica
- Margešić, L. (1990.): Rijeka – Vinodol – Istra, studije, Rijeka
- Matejčić, R. (1987.): Područje općine Crikvenica, Crikvenica
- Matejčić, R. (1978.): Gradina Badanj..., Jadranski zbornik 10, Pula-Rijeka
- Matejčić, R. (1962.): Zaštitna iskopavanja rimske arhitekture u Selcu, Jad. zbornik 5, Rijeka-Pula
- Matejčić, R. (1965.): Bakrena sjekira s otvorom za držalje, Jad. zbornik 1, Rijeka-Pula
- Starac, R. (2001.): Od Argonauta do Frankopana, Crikvenica
- Starac, R. (2000.): Sakralna arhitektura srednjevjekovnog Vinodola, Senjski zbornik 27
- Zaninović, M. (1989.): Naselje i teritorij u antici Hrvatskog primorja, izdanja HAD. 13, Zagreb

Napomena

Radi ograničenog prostora izostavili smo više drugih izvora, pa upućujemo na Vinodolski zbornik broj 8, u kojem je prikaz radova od I do VIII broja i bibliografija do 1940., te Novljanski zbornik 1 – 4.

Autor

Stanko Antić Peverin, Selce, dr. znanosti, profesor i istraživač, u mirovini.